

UOT: 821.512.162(091)

Yaşar Qasımbəyli*

İNKARI İNKAR: POETİK “BİZ” KULTUNUN ESTETİK İFLASI

Açar sözlər: poetik “biz” kultunun estetik iflası, yeni lirik “mən”, “Qayıt”, “Necə unudum səni”, “İki sevgi”, “İki səs”, “altmışıncılar, Əli Kərim, Məmməd Araz

Key words: aesthetic failure of poetic cult “we”, new lyric “me”, “Return”, “How can I forget you?”, “Two loves”, “Two sounds”, sixties, Ali Karim, Mammad Araz

Ключевые слова: эстетический крах поэтического культа «мы», новое лирическое «я», «Вернись», «Как тебя забыть», «Две любви», «Два голоса», шестидесятники, Али Керим, Мамед Араз

Altmışıncılar özlərinin ilk şeirləri ilə poetik “biz” kultunun, onun zəminində formalaşmış bədii düşüncə və inikas sisteminin inkarına yol açdılar. Yəni altmış il bundan əvvəl poeziyamızda ikinci böyük çevrilmə – inkarı inkar baş verdi. Zira, poetik “biz” kultu da söz sənətində öz varlığını qədim və milli-bədii ənənələrin inkarı ilə bürüzə vermişdi. Poetik “biz” kultunun estetik iflası isə böyük bir mədəni məkanda yeni poetik eranın əsasını qoydu.

50-ci illərin ikinci yarısından və 60-cı illərin əvvəllərindən etibarən sabiq sovet poeziyasında geniş vüsət alan mənəvi-estetik yenilənməni o dövrün ədəbi tənqidi həssaslıq nümayiş etdirərək əlahiddə vurğulamağa can atırdı. Bütün qardaş xalqların, o cümlədən, rus, Azərbaycan və özbək xalqlarının nəzəri-estetik fikrində baş verən bədii yenilənmə kifayət qədər öz əksini tapmışdı: Al Mixaylov [1; 2], V. Oqnev [3; 4], A. Urban [5; 6], A. Əfəndiyev [7; 8], Y. Qarayev [9], A. Abdullazadə [10] və başqa görkəmli tənqidçilərin yaradıcılığında bədii təfəkkürü, ədəbi yaradıcılığı ciddi surətdə dəyişən və təzələyən yaradıcı gənclərin poetik kəşflərinə obyektiv elmi qiymət verilib.

Əli Kərimin “Qayıt” və Səməd Vurğunun “Sevgi”, Rəsul Rzanın “Qürur nəğməsi” və Məmməd Arazın “Necə unudum səni” şeirlərində bir-birinə bənzəməyən poetik ovqat və xarakterlərlə rastlaşırıq. Bu şeirlər faktiki olaraq iki müstəqil dünyanın və dünyagörüşünün ifadəsidir. Hər iki epoxanın səciyyəvi lirik nümunələrindən çıxış edərək biz əslində iki mənəviyyatdan və iki sevgidən bəhs edə bilərik. İki sevgi – iki zamanın sevgisi deməkdir. Altmışıncıların lirik “mən”i bu fərqi dərinədən anlayırdı. O, duyğularının və öz hissiyyatının məzmunundakı özünəməxsusluğu, təbii ki, hamıdan öncə dərk etmişdi. Yeni lirik qəhrəman bu sevgini öz dünyasının əsası və özümlü bilirdi. Son dərəcə mürəkkəb və qarışıq ictimai-siyasi zamanın ab-havasında yaşamaq, çətin sınaqlardan çıxma bilmək üçün yeni lirik “mən” çox vaxt bu duyğusuna güvənirdi – öz sevgisindən güc alırdı.

Altmışıncıların və otuzuncuların müqayisə edərək bir mühüm haqiqət daha da bariz şəkildə nəzərə çarpır; poeziya tarixi ilk öncə sevgilər tarixidir. Şeirliyin ab-havasını və iqlimini dəyişən istedad sevgidən doğulur, daha doğrusu, yeni şeir bənzərsiz sevgi duyğularından qidalanıb, boy atmağa başlayır. Altmışıncıların poetik tərcümeyi-halındakı bu həyatı uyğunluq və ardıcılıq o dövrdə bütün milli ədəbiyyatlarda özünü bürüzə verir. Rus altmışıncıların bədii bioqrafiyasında biz bunu aydın şəkildə müşahidə edirik. Azərbaycan və özbək altmışıncıların ilk lirikasında da yeni şeirin doğuluş prosesi qeyd etdiyimiz əzəli-əbədi dialektikani əks etdirir. Gənc şairlər doğulub boya-başa çatdıqları cəmiyyətdə yeni və fəal mənəvi münasibət – öz sevgilərini və bundan qaynaqlanan həyat fəlsəfələrini təklif edirdilər. Təkcə öz yaxınlarını və tay-tuşlarını deyil, yaşlıları və həyat təcürübəsi böyük olanları da onlara inanmağa səsləyirdilər. Bu mənadə özünün parlaq istedadı ilə ilk ad-

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru.

dımlardan diqqəti cəlb edən Əli Kərimin "İki sevgi" şeiri yeni poetik epoxanın ayağı qutlu qaranquşlarından sayıla bilər. "İki sevgi" (1953) və Məmməd Arazın qələməna mənsub olan "İki səs" (1956) yeni poetik zamanından çağını əbədləşdirmiş bədii nümunələridir. Hər iki şeirdə lirik "mən" in mənəvi təbəddülatları və qərarı vurğulanır. Bu şeirlərdə şair ürayinin səsi və həyatın səsi sanki üz-üzə gəlir. Məmməd Arazın "İki səs", "Necə unudum səni" və Əli Kərimin "Qayıt", "İki sevgi" şeirlərində bir-biri ilə üst-üstə düşən poetik hal və vəziyyətlər diqqəti çəkir.

"Qayıt" (1958) və "Necə unudum səni" (1961) şeirləri poetik "biz" kultunun tənzüzülünü sürətləndirən bədii nümunələr kimi dəyərləndirilə bilər. Səməd Vurğunun və Rəsul Rzanın təbiətə həkim, hər şeyə qadir lirik qəhrəmanı bu şeirlərdə görünür. Otuzuncu illərin o qüdrətli lirik "mən"indən bu sevgi tərəcəyi-hallarına əsr-ələmət belə yoxdur. İctimai qayələrin daşıyıcısı olan lirik subyekti çağdaş mühitdə hökmran qüvvə deyil. Ən azı özünü belə hesab edə bilər. Lirik "mən" lirik "sən"ə heç nə vəd etmir, ağılaşmış və fəvqəladə hədiyyələr, baxışdıqlar və qəbul edilən iqtidarıdır. Əksinə, hər şey "sən"indir, "sən"lə bağlıdır, sanki bütün dünya "sən"ə məxsusdur. "Qayıt" yeni dünyəgörüşlü gəncin və aşiqin həsi-halı, həsrətidir:

*Həsrətin araya atdı dağ-dərə,
Sənən işiq öldün, batan səs öldün.
Qayıt mənim gülüm, qayıt bu yerə,
Ey mənim istəyim, nə gəlməz öldün [11, s.295].*

Burada lirik "mən" in özü və sevgisi köməyə möhtacdır. Şair vüsala həsrət qalmış lirik "mən" in heç bir qazancından və qüdrətindən söz açə bilər. "sən" sizliyin itkəli isə sayırsızdır, yollar, izlər itib, həsrətin "yaratdığı" dağ-dərə gediş-gəlişi kəşib, dünya qaralığa qərq olub – işıqlar sönüb, sanki bütün varlıq səssiz-səmirsizliyə gömülüb. Lirik "mən" ayrılığı belə dəyərləndirir, həsrəti bu cür yaşayır – "sən" sizlik sanki qiyamətə bənzəyir – getməyə yol yox, gözərl zülmətdən, qulaqlar səssizlikdən əziyyət çəkir. Lirik subyektin təkcə mövcud olduğu məkən deyil, mənəvi aləmi də yerləyəkən olub – tamam dağılıb: "Ümidlər, arzular pəşən-pərəndir, Qəlbə təsəllidir xatirələrim. Bir halımı soruş, könlümü dindir, Aşaqlar yadıma düşür səhərim" [11, s.295].

Yeni lirik "mən" i fərqəndirən əsas cəhət onun bəşarəngic vəziyyətindən qaynaqlanır. Məsələ bundadır ki, otuzuncuların və altmışıncuların lirik "mən" inin ilkin poetik vəziyyətləri bir-birindən məsafəcə çox aralıdır – yerdən göyə qədərlə uzaqdır. Otuzuncuların lirik qəhrəmanı məhəbbət əsininin vüsəl qatında, yeni lirik "mən" isə ayrılıq qatında qərar tutur. Vüsəl və hicran duyğuların bir-birinə oxşamadığı kimi, onların bədii ifadəsi də bir-birinə bənzəmir. "Vüsəl" qəhrəmanı özünü istəklə və arzuların, ictimai mövqeyi və imkanları ilə öz ələflərindən fərqəndiyi kimi, öz xələfləri ilə də müqayisə edilə bilər. Dünyaya hökm etməyə qadir olan otuzuncuların lirik qəhrəmanı məhəbbət münasibətlərini də özünəməxsus tərzədə qururdu. O öz sevgisinin təleyinə də hamudan çox inanırdı. Daha doğrusu, bu təleyi yaradan o özü idi. Bu lirik qəhrəman heç kimdən mərhəmət ummurdu. Kainat müstəvisində düşünən və bütün dünyanı özününkü hesab edən belə lirik "mən" mənəviyyatında bəhrənə və iztirabların peyda olması məntiqə sığmazdı. Əli Kərimdə isə lirik qəhrəman özünü əzəli-ənənəvi estetik mövqeyinə qayıdır. Ondan çıxış edir. Ayrılıq onun voldaşı, həyat tərzidir. Obyektiv və subyektiv koordinatları təyin edən də ayrılıq, yəni, "sən" sizlikdir. Xarici mühit də, daxili aləm də hicranın təsiri ilə kökündən dəyişir. Bunun nəticəsində işıqlı dünya zülmətə, səs-küylü həyat ölümlük sükunətə çevrildiyi kimi, daxildə də "zəlzələli" baş verir. Arzular, məqsədlər dağ-daşlar kimi övülüb-qopub tökülür. Poeziyanın yarandığı və yaşadığı məkən – qəlb məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalır. Obyektiv və subyektiv əməllərin öz öxundan çıxması, təbii ki, zamandan da yan keçmir. Zaman sədləri və sərhədləri də itir, öz əzəli-əbədi gərdişini dəyişir:

Aşaqlar yadıma düşür səhərim...

ANAS

*Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1*

Əli Kərim lirikasında poetik yaşantını görümlü etmək və əyanlaşdırmaq klassik səviyyədedir. Bu cəhətdən "Qayıt" şeirini ən gözəl və qüvvətli bədii nümunələrlə müqayisə etsəniz, gənc şairin istedad dərəcəsi haqqında daqiq təsəvvür hasil edə bilərsiniz. Məsələn, poeziyanın peyğəmbəri Füzulinin "Məni candan usandırdı..." qəzəlindəki təsvir dərəcəli ilə "Qayıt" şeirini yanaşı qoyarkən bunu aydın şəkildə görmək olar. Dahi Füzuli adilik və sadəlik vasitəsilə ali emosionallığa çatmağın təkrarsız nümunəsinə xələf edib. Bircə, Əli Kərim də bu yolla gedərək üstün sənət mövzisini təkrarlayıb. Təbii ki, başqa bir kontekstdə öz bənzərsiz gözəlliyini yarada bilər: "Qayıt, mənim gülüm, yerbəyer elə, Dərdli səhərləri, gecələri sən. Çəşib başqa yolla keçirəm elə, Düz öz qaydasınca küçələri sən" [11, s.295]. "Qayıt" şeiri poetik səciyyəsinə və sanbalına görə fəvqəladə sənət incisidir. XX yüzillik milli lirikamızın yeni məridənləri bu ekvator xəttindən sonra başlanıb. Azərbaycan poeziyasının ənənəvi və doğma mənəvi məskəninə qayıdışını "Qayıt" şeirindən başlamaq olar. Əgər diqqətlə yanaşsanız, "Qayıt" da lirik "mən" in öz təleyinə və qüdrətinə inamının iştirakı da yox deyil. Bu lirik qəhrəman kainatın sahibi sayılır, məsələn onun təleyindən də narahətdir. O, lirik "sən" i israrla dünya nizamını düzməyə – düzəltməyə çağırır. Dəməli, kainatın düzülməsi və dağılması ilk əvvəl poeziyadan, bədii sözdən başlanır. Elə əslində Xaos və Kosmos ardıcılığı, bu möhtəşəm mərhələlərin periodikliyi də sözlə, kəlmə ilə "Yaran" hökümü ilə müəyyən olunmurmu?

*Qayıt, yerinə qoy Ayı, Günəşi, –
Yenə olduğu tək görüm həyatı.
Qayıt, gözüm nuru, könlüm atışı,
Qayıt, səhman saib bu kainatı! [11, s.295]*

Şeir sonuncu bəndində sanki yeni lirik "mən" in başlanğıc ruhi vəziyyəti – mövcud poetik məqamı vurğulanıb. Onun bədii məkanı – Xaosdur! O, əzəli məskəninə – Kosmosa can atır. Ay, Günəş, işıq yoxdur! Lirik qəhrəman gözələrinin nurunu, qəlbinin atəşini alan varlığa yalvarır. Bütün bunları, eyni zamanda, elə özünü, özlüyünü də qaytarmasını ehtirasla istəyir! Otuzuncuların, yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz kimi, lirik qəhrəmanı isə müqayisə ediləməz dərəcədə bənzərsiz bir inamla yaşayırdı. O, öz sevgilisinə bütün yer üzünü, cahını bağışlayır, "bütün kainat bizimdir, sevgilim" deyər qürur duyurdu. Hər halda, poeziyanın bu iki mərhələsi ciddi ədəbi-fəlsəfi düşüncələr üçün gəniş imkan yaradır.

Hər iki epoxaya aid poetik mətlər iticimai "mən" in içindəki mənəvi-psixoloji nüansları və səciyyəvi yaşantılarını tutmağa, bir-birilə tutuşdurmağa imkan verir. Eyni zamanda, hər iki poetik dövrün ziddiyyətlərini və dramatikasını anlamağa yardım edir. Əgər 30-cu illərdə lirik qəhrəmanı estetik mübarizələrinin kökündə poetik "biz" kultunun yaranması durdurdu, 30-40 il sonra yenidən dərinləşən və kəskinləşən mənəvi-poetik bəhrənin məğzində bu kultun dağılması, "biz" in təzədən parçalanaraq "mən" və "sən" lərə bölünməsi ilə səciyyəvlənən əks proses yaranırdı. 30-cu illərin ədəbi gəncliyi "kult" un yaradıcısı və tərənnümçüsü idilər, altmışıncılar əks prosesin – dağdıcı gedışı ilə öncülləri və iştirakçıları idi. Hər iki dövrün nəsrində, bədii və poetik publisistikasında, etiraf üslubunda yazılmış seiriyətində iztirablarla yığılmuş və prosesləri müşahidə etmək çətin deyil. Amma saf lirikada bu dəyişmə və çevrilmələr hamuya "görünür". Yalnız pəşokar nəzərlər haqiqətləri alt qatlarını "görmək" və aurasını duymaq keyfiyyətinə malikdirlər. Ədəbiyyatşünaslıq elminin vəzifəsi isə ədəbi-tarixi gedışı olduğu kimi, ən azı öz əslinə yaxın tərzədə elmi canlandırmaqdan və təsvir etməkdən ibarətdir.

Poetik "biz" kultunun estetik ifadəsi qarşılaşılmaz bir proses idi. İctimai gerçəkliyin yaşadığı və doğurduğu bu mənəvi təbəddülatların inikası kimi meydana çıxan bu estetik oyanış ilk öncə seiriyətdə özünü real şəkildə büruzə verir. İctimai "biz" buzlannın arınması və ictimai "mən" in doğulması birinci olaraq lirikada boy göstərirdi. Daha doğrusu, lirik "mən" mənsizlik yuxusundan ayılır və özünə gələn kimi dərhal "sən" i soruqlayır, axtarırdı. Məmməd Arazın "Necə unudum səni" (1961) şeirində bu doğuluşun iztirabları sənimi və yaddaşları təzədən əks olunmuşdur. *Bəxtərin evi*

AMEA

*Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1*

*M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası*

eşik boşdur elə bil, Səninlə varım da, yoxum da gedib. Bir ürəyim deyil, bir canım deyil, Dincliyim də gedib, yuxum da gedib” [12, s.98].

“Qayıt” şeirinə lirik “mən”i kimi burada da lirik qəhrəmanın ilk nəzərəçarpan xətti-hərəkəti “sən”ə yönəlib. Onun ilkin yaşantısı “sən”lə bağlıdır. Başlanğıc duyğusu – “sən”sizlikdir. “Sən”sizliyin bariz görünüşü isə yoxluqdur; “ev-eşik boşdur”, “mən”in “var-yoxu” da gedib. “Ürək” da, “can” da, “dinclik” və “yuxu” da yoxa çıxıb, itib. Lirik “mən”in mənəviyyəti alt-üst olub, hər şey baş-ayaq olub. “Sən”sizlik dözülməz bir ağrı, əzəbdır. Onu düşünərək onun yoxluğuna tab gətirmək mümkündür. Təkcə əlacı – yeganə çarəsi onu homişəlik unutmacaq, yaşamaq üçün yaddan çıxarmalıdır:

*Bir anlıq dincəlim, yuxulayım deyə,
Birca əlacım var – unutmam səni!
Ot kimi, su kimi bilmirəm niyə
Hər yerdə yaradıb bu torpaq səni [12, s.98].*

“Sən”in təcəssümü müəyyən bir mühit və məkanla məhdudlaşmışdır. Onun təcəlli əlamətləri çoxdur. Lirik “mən”in gedə biləcəyi yerlər və yollar da “sən”i ayna tək əks etdirir. “Sən” hər yerdə və hər şeydədir: “Səyyah olursam, göz işlədikcə, Əvvəli, sonu yox bir düz olursan. Mən səni gəcələrim unutsam, – gəcə, Gündüzün unutsam, – gündüz olursan”, “Sən”in sonsuzluğu və zamansızlığı lirik “mən”i heyərləndirir. “Mən” bu ayrılmazlığın və birliliyin səbəbini dərk etməyə başlayır. “Sən”lə qoşalığını, birliliyini, bir bütövlüyünü sanki duyur “mən”: “Dağlara çıxıram şimşəklər sənənsən, Saçımı dağdan küləklər sənənsən. Bəlkə də bir simli iki sazıq biz, Sən qansan, mən ürək, ayrılmazıq biz” [12, s.98].

“Biz”ə ögey olan “mən” və “sən”, on illərə bir-birindən ayrı düşsən, qandaş və gendaş mənəvi ünsürlər bütövlüyə can atmanın sirrini anlayaraq, nəhayət, unutməğın mümkünəsizliyünü dərk edirlər. Ən azı “mən” belə düşür. “Sən”sizlik “mən” üçün yoxluqdur, yaqın ki, “mən”sizlik də “sən” üçün eynən o cürdür. Lirikə isə həmişə “sən”sizliyi əks etdirir. Çünki lirik yaşantı “sən”sizlikdən doğur. “Mən”sizliyin isə lirikədə inikəs mexanizmi yoxdur. Zira, həsrətdən söz açan kimi təbii və zəruri şəkildə lirik subyekti qeyri-ixtiyari olaraq “mən”ə çevrilir. Bir də ki, ilahi duyğularla süslənmiş şeiriyyədə “mən” elə “sən” deməkdir:

*Qoy bir ürəyim rahat döyünsün,
Bu qədar insafsız olmas ki, adam!
Yox, səni bir anlıq unutmam üçün
Özümü bir yolluq unutmuyam [12, s.98].*

“Mən” və “sən”in bir bütövlüyünü Əli Kərim də ilk şeirlərində gözəl və unudulmaz tərzdə vəsf etmişdir: “Ayrınlıq zamanında anladım ki, bir sözlük Onun gül adın kimi ikicə hecası var. Biri sənənsən, biri mən. Görüşməək, o sözdən Hansı bir mənə qalar?” [11, s.326] Şairin başqa bir şeirində də “mən”lə “sən”in magik birliliyi təbii və cazibədar misralarda nəfəs alır: “Gecə də, gündüz də fikrimdə sənənsən, Mən kimin fikrimdə yaşayım, söylə? De hansı bir ürək qəbul eləyər, Məni sən ünvanlı dördlə, gileylə?” [11, s.321] Bu şeir “mən” və “sən” ünsiyətinin psixoloji-xəyali aspektlərini açmaq və ehtimal etmək nöqəyi-nəzərindən çox qiymətlidir. Daha doğrusu, müəllif iki əhəməli subyektin poetik anatomiyasını uğurla açıb göstərməyə müvəffəq olur. “Mən” “sən” üçün təcəssüm və təcəlli nöqtəsidir, yəni “sən” yalnız “mən” vasitəsilə reallaşır, görünür olmur. Əgər “mən” olmasa, “Gecə də, gündüz də fikrimdə sənənsən”, – deyər böyləmsə, biz “sən”in varlığından xəbər tutmarıq. “Mən”in varlığı üçün “sən” də zəruridir. Deməli, “mən” olmasa – “sən” də yoxdur. Bu münasibətlər əks istiqamətdə də eyni semantik səciyyə daşıyır. Yəni, “sən” olmasa “mən” də ola bilmir. Və lirik qəhrəmanın bu sualı məsələyə aydınlıq gətirir: “Mən kimin fikrimdə yaşayım söylə?” Çünki “sən” ünvanlı “mən”i heç bir ürək qəbul etməz. Bu şeir “mən” və “sən” münasibətlərinin təbii dialektikası təsəvvür etməyə əlverişli imkan yaradır. “Biz” kultunun poeziyaya yadlığını bir daha ayarı şə-

ANAS

*Institute of Literature named Nizami Ganjavi
Azerbaijan Literary Studies, 2019, № 1*

kilda göstərir. “Mən” və “sən” mövcud olmaq üçün zəruri tərzdə bir-birini təkidlə tələb və təyin edirlər. Başqa sözlə, bu iki subyekti bir-birində əks edir. Bas “biz” necə? Bu subyekti mövcud olmaq və “görünmək” üçün hansı subyektdə möhtacdır? “Biz” hansı subyektdə əks edir və özündə hansı subyekti əks etdirir? Bu sualları cavabsızlıq “Biz” obrazının köksüzlüyünü və bir lirik subyekti kimi qeyri-təbiiyyəti əsaslandırır: “Hansı bir ürəyə an alsam agər, Dərdimin adından biləcəm yadam. Biləcəm, gələməy, kəçəri quşam, Uzağam, soyuğam, dərdəm, fəryadam. Əgər olsa, olsa, qonaq eləyər. Rəhm edib gözümün məhzunluğuna. Mənsə səhər durub gəlzi qaçaram, Ucan əlvədə demərom onal” [11, s.321]

Poetik “biz” kultunun qeyri-təbii bir lirik subyekti kimi dağılması prosesi bir neçə tendensiyanın dərinləşməsi ilə müşayiət olunurdu. Onlardan ən mühümü, yuxarıda gördüyümüz kimi, lirik “mən” və “sən”in varlığının vürğulanması, hər iki lirik subyektin qarşılıqlı əlaqəsinin açılmasında özünü büruzə verir. Altmışınların ilk izhar və sevgi lirikasında biz bunun şahidi oluruq. İkinci bir mühüm tendensiya isə lirik “mən” tərçümeyi-halının tərənnumu ilə bağlıdır. Yeni lirik qəhrəman öz mahiyyətinə və varlığının tarixini düşünürdü. “Öz mənbəyindən və məşəyyətdən ayrılmasının səbəllər bərsində düşüncələrə dalırdı. Yeni lirik qəhrəman “mən”sizlik dövrünün sirlərini dərk etmək istəyirdi. “Mən” bu uzun aynılıq – “sən”ə qədər olan həsrətin ömrünü, illərini, aylarını, günlərini saymaqdan, hesablamadan yorulmurdu. Bu həsrət ona şeirlər yazdırır, nəğmələr qoşdururdu: “Mənə ələ gəlir ki, Bir həftə, Bir ay, Bir il, On il, On beş il, Deyil, Qayırdı, Əşrdi, Mən sənə həsrət idim” [11, s.316]. “Çətin görüş” şeirini təkcə Əli Kərim lirik “mən”inin həsrət tarixçəsi kimi oxumaq və dəyərləndirmək yaramaz. Bütövlükdə yeni lirik qəhrəmanın və ümumən, cəmiyyətdə yeni fəxsiyyətin doğum şəhədətənməsi kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Aydın olur ki, “Qayıt”, “İki sevgi”, “İki səs”, “Necə unudum səni”, “Çətin görüş” və başqa tipik lirik nümunələr 60-cı illərdə poetik “biz” erasına son qoyan ciddi estetik dəyərlə malik əsərlərdir. Həqiqətən də, Əli Kərimin, Məmməd Arzın, Xəlil Rza Ulutürkün və başqalarının qələmə mənsub olan bu ruhdaki əsərlər poetik “biz” epoxasına vida və yeni, rəngbərang, parlaq lirik “mən”lər mərhələsinə əminliklə “salam” söyləyən unudulmaz poetik nümunələr idi. Gözlərimiz öndüdə absurd bir estetik vahid deyil, keçmişini anlayan və mühakimə edən, bu günü ilə barışmayan, gələcəyə ümidlə, yaratmaq eşqi ilə baxan bir lirik xarakter formalaşdır. Onun mənavi tərçümeyi-halı da, çağdaş qayğıları və daxili iztirabları da təbii idi. O, hamının adından danışır və bütün zamanı təmsil etməyi boynuna götürürdü. Təzə lirik “mən” duyğuları, sevinci və qəm-qüssəsi ilə ancaq özü olmağa can atırdı. O, öz dərdlərini öz qəlbini dilində – ona maxsus və öz lirik şivəsində söyləmək istəyirdi. Altmışınların poetik deyilmə və ifadə tərzindəki təbiiyyəti, təzəliyini kökü məhz bunda idi. İkinci bir tərəfdən isə bu pleyada öz ruhunu və vətəni individual şəkildə – təkrarsız abəhlərdə söyləmək istəyirdi. O milyonların yox, bir nəfərin, bir insanın, özünün səsi olmaq istəyirdi. Yeni lirik “mən” kədərini də, şadlığını da, təkcə, öz-özünə söyləyirmiş kimi söyləyirdi. O, illərlə öz sevgilisini gözlədiyini də, birinci məhəbbətini itirdiyini də, hətta öz sevgisinin ölümünə ilk gənclik ağrısı da öz adından yazırdı. Lirik qəhrəman özünü daha çox bütöv keçmişin varisi kimi hiss edirdi və buna görə də onun təhkiyəsi başqalarından fərqlənirdi. Zira poetik hərəkatda baş verən parçalanma və yenilənmə cəmi qələm əhlini ehtiva etmirdi. Poetik “biz” kultu çökmüşdü. Lakin onun inersiyası və təsir dairəsi yaşamaqda, mövcud olmaqda davam edirdi. Yeni lirik qəhrəman öz mövqələrini gücləndirirdi də, poetik “biz” cazibəsindən çıxmaq istəməyən və əhəməli obrazlar sisteminin əsiri olanlar ədəbi gedişatın xeyli hissəsinə nəzarət edirdilər. 70-80-ci illərdə də rəsmi mətbuat və dövlət nəşriyyatları altmışınların mənavi və estetik müxəliflərinə onların özlərinə nisbətən daha çox səxavət göstərər və geniş imkanlar yaradırdılar. Yeni lirik qəhrəmanın öz sələfi ilə mübarizə və mübahisəsi 60-cı illərdə başlandı da, ondan sonralar da dayanmadı və 90-cı illərə qədər öz aktuallığını saxladı.

AMEA

*Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1*

ƏDƏBİYYAT

1. Михайлов Ал. Лирика сердца и разума. М.: «Советский писатель», 1965.
2. Михайлов Ал. Ритмы времени. М.: Худ. литература, 1973.
3. Огнев В. Становление таланта. М.: «Советский писатель», 1972, 383 с.
4. Огнев В. Горизонты поэзии. Избранные работы в двух томах, т. I. М.: Худ. литература, 1982.
5. Урбан А. Возвышение человека. Л.: Худ. литература, 1968.
6. Урбан А. В настоящем времени. Л.-М.: «Советский писатель», 1984.
7. Əfəndiyev A. Bənzərsizlik. Bax: Kərim Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. Bakı, "Azərbaycan dövlət nəşriyyatı", 1974.
8. Əfəndiyev A. Müdriklik səlahiyyəti. Bakı, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", 1978.
9. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı, "Yazıçı", 1979.
10. Abdullazadə A. Şairlər və yollar. Bakı, "Elm", 1984.
11. Kərim Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. Bakı, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", 1974.
12. Araz M. Seçilmiş əsərlər. Dörd cildə, I cild. Bakı, "Ozan", 2003.

**TO DENY THE DENIAL: AESTHETIC FAILURE
OF POETIC CULT "WE"**

Summary

In the article is dealt with an important changes happened in Azerbaijani literature, particularly in the poetry in the middle of XX century. At the end of 50s and the beginning of 60s the widespread renewal in the multinational Soviet literature echoed in the Azerbaijani literature as well. Especially, young poets and writers of that period were the pioneers and main founders of this process. These young writers in their creativity expressed the denial of cult "we" which was a poetic formula and expression of Soviet socialist way of thinking formed in 20-50s. The works of "Return", "How can I forget you?" and etc. were analyzed in comparison and in result the author observed the appearance of new lyric "me" and various lyric images and in this regard he made a successful choice.

In the article is explained the aesthetic failure of poetic cult "we" in the poetry of 60s.

**ОТРИЦАНИЕ ОТРИЦАНИЯ: ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КРАХ
ПОЭТИЧЕСКОГО КУЛЬТА «МЫ»**

Резюме

В статье говорится о знаменательных переменах, произошедших в XX столетии в азербайджанской литературе и особенно в поэзии. В конце 50-х – начале 60-х годов в многонациональной советской литературе получило большой размах начавшееся обновление, которое в своеобразной форме отразилось и в азербайджанской литературе. Во главе передовых создателей этого процесса в основном были молодые поэты и писатели, вступившие в литературный мир в те годы. Ломка и отрицание считавшегося поэтической формулой культа «мы» и прямым выражением советского социалистического типа художественного мышления, сформировавшегося в 20-50-е годы и стремившегося вытеснить в художественном сознании национальное поэтическое мышление, воплотилось именно в творчестве молодых мастеров пера. Сравнительный анализ стихотворений «Вернись», «Как тебя забыть» и др. подтверждает удачный выбор автора для прослеживания рождения и установления нового лирического «я» и в целом системы различных лирических образов.

В статье объективно объяснены условия, сопровождавшие в художественном сознании процессы, приведшие к эстетическому краху культа лирического «мы» в поэзии 60-х годов.